

Cite: Poliakova, Svitlana, & Kohatko, Yurii (2023). Bidnist ukrainskykh pensioneriv: dovoienna sytuatsiia i vplyv viiny [Poverty of the Ukrainian Pensioners: Pre-War Situation and Influence of the War]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (52), 92-109. <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.092>

<https://doi.org/10.15407/dse2023.02.092>

УДК 330.59(477)

JEL Classification: I32

СВІТЛАНА ПОЛЯКОВА, канд екон. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: polyakova_@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4630-642X

ЮРІЙ КОГАТЬКО, канд. географ. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: kogatko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3392-9783

БІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПЕНСІОНЕРІВ: ДОВОЄННА СИТУАЦІЯ І ВПЛИВ ВІЙНИ

Метою статті є визначення рівня бідності українських пенсіонерів, оцінка позбавлень, включно у розрізі типів поселень, прогнозування впливу повномасштабних військових дій внаслідок вторгнення РФ в Україну на зростання масштабів монетарної бідності. Актуальність дослідження бідності пенсіонерів під час війни не викликає сумнівів, оскільки пенсійний вік є відрізком життя, коли людина вже не може забезпечити себе стабільним доходом, окрім пенсії, потребує доступу до медицини і різного роду соціальних послуг. Військові дії на території України призвели до зростання рівня бідності населення загалом та пенсіонерів зокрема — як найменш захищеної категорії населення, а на територіях, де ведуться бої, унеможливили нормальне існування літніх людей. Для дослідження бідності пенсіонерів в Україні використано комплекс спеціальних та загальнонаукових методів: монографічний метод, бібліометрія та контент-аналіз, для прогнозування впливу повномасштабних військових дій на зростання масштабів монетарної бідності — методи прогнозування та моделювання.

Проаналізовано довоєнний рівень бідності серед українських пенсіонерів, зокрема за самооцінкою. У 2021 р. 26,3 % міських та 29,2 % сільських домогосподарств пенсіоне-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2023. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

рів віднесено до категорії бідних за відносним критерієм. У середньому по країні бідними були 23,4 % домогосподарств. Оцінено позбавлення домогосподарств з особами пенсійного віку. Рівень бідності за ознаками депривації в різних типах поселень (частка домогосподарств, які потерпають від 4 та більше депривацій) в 2020 р. в сільській місцевості був у 2,6 раза вищий за аналогічний показник у містах. Надано прогнозні оцінки бідності українських пенсіонерів за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму. Згідно з прогнозами фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, у 2023 р. проти 2021 р. по країні частка населення, яке проживає за кошти, менші за фактичний прожитковий мінімум, збільшиться в 1,7 раза і сягне 67,8 %. Рівень бідності серед пенсіонерів, включно зі старшими віковими когортами, з року в рік істотно перевищує середні показники по країні, відтак більшість літніх людей — 76,4 % у містах і 83 % у сільській місцевості, потраплять до категорії бідних.

Ключові слова: особи пенсійного віку, бідність за відносним критерієм, позбавлення серед українських пенсіонерів, бідність за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, вплив війни на бідність.

Постановка проблеми, актуальність. Бідність серед пенсіонерів є серйозною проблемою в багатьох країнах світу, включаючи Україну. Багато пенсіонерів живуть на межі бідності або вже перетнули її поріг. Це може бути зумовлено різними факторами, як-от низький рівень пенсій за високої вартості життя, необхідність багато витратити на ліки та медичну допомогу, невідповідність житлових умов тощо, що разом визначають монетарний і немонетарний рівні бідності. Для пенсіонерів, які живуть самотньо, особливо складно забезпечити якісне щоденне харчування та виконання щоденної домашньої роботи. Багато пенсіонерів не мають достатньої кількості грошей на оплату комунальних послуг, у т.ч. на опалення та електроенергію. Частина пенсіонерів можуть стикатися зі зниженням мобільності або нездатністю самостійно забезпечувати себе продуктами харчування та необхідними речами.

Пенсіонери є вразливою категорією населення, оскільки вони зазвичай не мають інших стабільних джерел доходу, окрім пенсій. З початком російської агресії ситуація з виплатою пенсій в Україні ускладнилася. Деякі пенсіонери отримують виплати через пошту, відтак, коли частина регіонів була окупована, люди не могли отримати свої виплати, часом позбавлені єдиного доходу, що теж призвело до зростання бідності. Зменшення доходів спричинило обмеження доступу до необхідних продуктів харчування, засобів гігієни та лікарських засобів.

Варто виокремити пенсіонерів у селах, які є особливо вразливою групою щодо забезпечення прийняттого рівня життя. У порівнянні з міськими пенсіонерами їх домогосподарства мають менші доходи, а також гірші споживчі та майнові характеристики. Серйозною проблемою є відсутність базових зручностей у житлі та обмежений доступ до медичних послуг та інфраструктури.

Виходячи з викладеного вище, **актуальність** дослідження бідності пенсіонерів під час війни не викликає сумнівів, оскільки пенсійний вік є періодом життя, коли людина вже не може забезпечити себе іншим стабільним доходом, окрім пенсії, водночас потребує безперешкодного доступу до медицини і соціальних послуг. Військові дії на частині території України взагалі унеможливають нормальне існування і критично загострюють проблему бідності, а там, де немає активних боїв, призводять до суттєвого зростання рівня бідності внаслідок загального падіння рівня життя. У статті поставлено та послідовно вирішено такі **завдання**:

- оцінити масштаби довоєнного рівня бідності серед українських пенсіонерів, зокрема за самооцінкою;
- визначити рівень бідності за позбавленнями;
- оцінити депривації українських пенсіонерів у розрізі типів населених пунктів;
- надати прогностичні оцінки бідності українських пенсіонерів за монетарним критерієм (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній та вітчизняній літературі наявний значний теоретичний матеріал з проблем соціальної нерівності, бідності та багатства. Методологічні підходи до вивчення бідності та нових її проявів, а також методи вимірювання представлені у роботах Е. Лібанової (E. Libanova) [1]. Л. Черенько (L. Cherenko) займається комплексним вивченням основних профілів та ризиків бідності [2]. І. Гнибіденко (I. Hnybidenko) аналізував проблему бідності на сільських територіях [3]. Міжнародними дослідженнями бідності займаються співробітники Світового банку П. Зіхалі (P. Zikhali) [4] та М. Луго (M. Lugo) [5]. П. Брідген (P. Bridgen) і Т. Мейер (T. Meyer) досліджували становище осіб пенсійного віку у Великій Британії та Нідерландах [6]. Дж. Драхокопул (J. Drahoкупil) і С. Домонкос (S. Domonkos) вивчали кризи європейських пенсійних реформ [7]. Також проблемам пенсіонерів присвячені праці Б. Ебінгауса (B. Ebbinghaus) [8], П. Фрерікса (P. Frericks) [9], Т. Годеме (T. Goedemé) [10] і К. Хінрікса (K. Hinrichs) [11]. Особливостями пенсійних систем світу займався Р. Хольцман (R. Holzmann) [12]. Проблеми бідності українських пенсіонерів часто піднімаються і в ЗМІ, зокрема [13], [14].

Стаття є першою спробою науково обґрунтованого оцінювання бідності осіб пенсійного віку внаслідок повномасштабних військових дій, а також потенційного зростання позбавлень.

Метою статті є визначення рівня бідності українських пенсіонерів, оцінка позбавлень, включно у розрізі типів поселень, прогнозування впливу повномасштабних військових дій на зростання масштабів монетарної бідності. Відповідно і **новизна** дослідження полягає у прогнозуванні впливу повномасштабних військових дій на зростання масштабів монетарної

Рис. 1. Самооцінка рівня своїх доходів домогосподарствами, які склались тільки з осіб пенсійного віку, 2020 р., %

Джерело: розрахунки за даними мікрофайлу обстеження умов життя домогосподарств.

бідності (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму), а також у спробі оцінки позбавлень, спричинених війною.

Методологія. Для дослідження бідності пенсіонерів в Україні використано комплекс спеціальних та загальнонаукових методів. Для попереднього вивчення проблеми застосовано монографічний метод, бібліометрію та контент-аналіз, аналіз та синтез — для виокремлення характеристик, за якими сільські пенсіонери потенційно перебувають у гіршому становищі, аніж міські. Позбавлення українських пенсіонерів у часи військового конфлікту було визначено за допомогою методів якісного, порівняльного аналізу, статистичного та розрахункового методів. Для прогнозування впливу повномасштабних військових дій на зростання масштабів монетарної бідності використано розрахунковий метод, прогнозування та моделювання.

Виклад основного матеріалу. Пенсіонери є вразливою категорією з точки зору ризику бідності. Обмеженість джерел доходу у більшості випадків виключно пенсійною виплатою із солідарної системи ставить пенсіонерів у пряму залежність від розміру пенсій. Суттєвий вплив на рівень бідності має територіальний чинник: у осіб пенсійного віку, котрі проживають у сільській місцевості, загалом вищі ризики монетарної (залежать від фінансових можливостей родини) і немонетарної бідності (їх переважно неможливо знизити тільки наявністю ресурсів у домогосподарств).

Оцінка довоєнної ситуації

За даними 2021 р. бідними за відносним критерієм були 26,3 % міських домогосподарств пенсіонерів та 29,2 % сільських (у середньому по країні бідними були 23,4 % домогосподарств). Коли ж до складу домогосподарства входили ще інші особи, крім пенсіонерів, то різниця у показниках бідності між містом і селом була ще більшою (30 % у містах проти 34 % у сільській місцевості).

Рис. 2. Рівень бідності за ознаками депривації в різних типах поселень (частка домогосподарств, які потерпали від 4 та більше з 18 ознак депривації) в 2020 р., %

Джерело: [16].

Якщо орієнтуватись на самооцінку рівня доходів, міські пенсіонери почували себе краще, проте різниця з сільськими не суттєва. Так, частка тих, кому не вдавалось забезпечити навіть достатнє харчування, склала 4,7 % у містах та 4,6 % у сільській місцевості, було достатньо коштів для забезпечення поточних потреб у 34,6 % та 34,2 % домогосподарств відповідно. Водночас у містах помітно вищою була частка сімей, яким вдавалось заощаджувати (9,5 % проти 6,8 %), та на 3,3 в.п. менше тих, хто був змушений економити на всьому, крім харчування (рис. 1).

Бідність населення оцінюють переважно через доходно-витратні характеристики домогосподарств, однак диференціація населення за отримуваними доходами або здійснюваними витратами (споживанням) охоплює лише один аспект нерівності у поточних ресурсних можливостях домогосподарств, який, безумовно, є важливим, однак не повністю відображає картину соціально-економічної нерівності. Наприклад, монетарна бідність не завжди є основною проблемою сільських пенсіонерів, вона суттєво посилюється позбавленнями немонетарного характеру. Навіть у часи до повномасштабної війни серйозною проблемою в Україні була практично повна відсутність комфортного для літніх людей середовища проживання: облаштування житлового фонду у більшості випадків не відповідало їхнім потребам. У містах проблеми стосувались, по-перше, облаштування будинків та прибудинкових територій, по-друге, якісних характеристик приміщень (наявності базових зручностей, поточного та капітального ремонтів). Літні люди проживали переважно в старому житловому фонді, не обладнаному ліфтами, пандусами, поручнями, а комунікації таких будинків потребували капітального ремонту. Проблеми сільських мешканців зумовлювались, у першу чергу, недостатнім забезпеченням закладами соціальної сфери, передусім медичними [15]. Необхідність їздити в інший населений пункт була найбільшою перешкодою для сільських пенсіонерів.

Рівень бідності за ознаками депривації в різних типах поселень (частка домогосподарств, які потерпають від 4 та більше депривацій) в 2020 р. у сільській місцевості був в 2,6 раза вищий за аналогічний показник у містах (рис. 2). Дані по особам пенсійного віку чи по сім'ям, де проживають пенсіонери, відсутні, проте можна припустити, що ситуація була гіршою, ніж по населенню загалом.

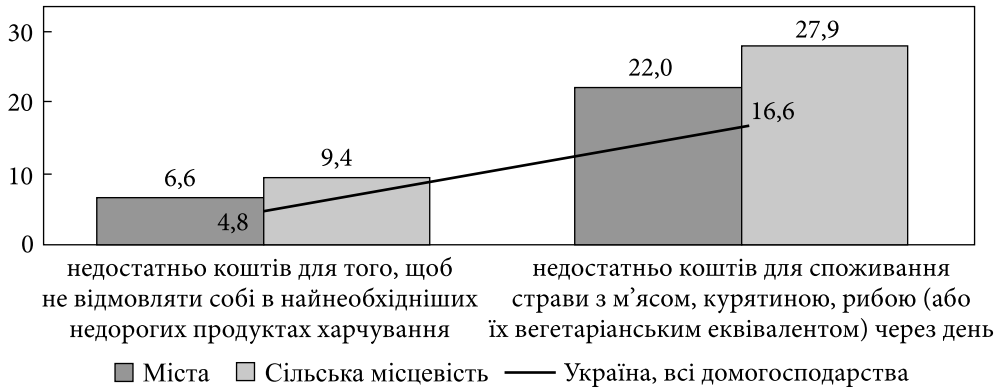

Рис. 3. Частка домогосподарств з пенсіонерами, що потерпали від позбавлень щодо придбання продуктів харчування, 2021 р., %
Джерело: [16].

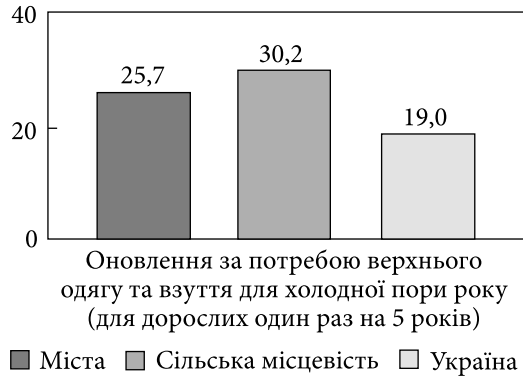

Рис. 4. Частка осіб, які проживали в домогосподарствах разом з особами пенсійного віку, і не мали достатньо коштів для оновлення одягу, 2021 р., %
Джерело: [16].

Українські пенсіонери перебували у суттєво гіршій ситуації з позбавленнями в харчуванні, ніж населення країни загалом. За цих обставин сільські сім'ї, де є особи пенсійного віку, більш обмежені порівняно з міськими. Від недостатності коштів для того, щоб не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування, потерпали 9,4 % сільських сімей з пенсіонерами у складі, а в містах — тільки 6,6 % (рис. 3).

На нестачу грошей для споживання страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день вказали 27,9 % сільських родин і 22 % міських.

У сільській місцевості вища частка літніх людей, яким не вистачало коштів для оновлення одягу. Фактично кожен третій пенсіонер у селах не мав ресурсів для оновлення за потребою верхнього одягу та взуття для холодної пори року (30,2 %), у містах — кожен четвертий. Водночас значення по обох типах поселень були суттєво гіршими, чим аналогічні дані по населенню України загалом (рис. 4).

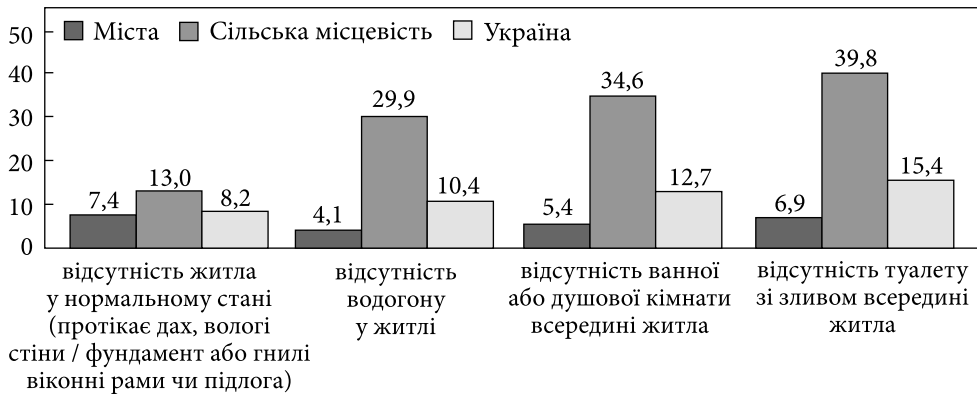

Рис. 5. Частка осіб, котрі проживали в домогосподарствах, де є особи пенсійного віку, в яких відсутнє житло в нормальному стані та базові зручності, 2021 р., %
Джерело: [16].

У довоєнний період найбільш різкою була відмінність між міськими і сільськими пенсіонерами саме в житлових умовах. У сільських населених пунктах рівень благоустрою житлового фонду був значно гіршим. Аналізуючи ситуацію в сільських населених пунктах, доцільно зазначити, що в більшості випадків розмір села визначав також наявність тих чи інших побутових умов. Низький рівень облаштування житла зручностями в сільській місцевості пояснювався не стільки небажанням сільських мешканців мати їх у своїх домівках, скільки перешкодами об'єктивного характеру: відсутністю центральних мереж водопостачання і водовідведення, газопостачання, спеціалізованих служб, техніки тощо.

Попри зміни на краще в житлових умовах у селах, ситуація загалом залишалась складною. Частка осіб, котрі проживали в домогосподарствах з особами пенсійного віку, в яких відсутнє житло в нормальному стані (протікав дах, були вологими стіни / фундамент або гнилими віконні рами чи підлога), становила 13 % проти 7,4 % у містах; 29,9 — не мали водогону, 34,6 — ванни чи душової кабінки всередині житла і 39,8 % — туалету зі зливом всередині житла. Фактично щонайменше третина сільських пенсіонерів мали незадовільні житлові умови (рис. 5).

Навіть маючи нормальне за сучасними мірками житло, особи пенсійного віку не завжди могли комфортно себе в ньому почувати через нестачу грошей на комунальні послуги. Нестачу коштів задля своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі відчували 22,1 % сільських осіб, котрі проживали в домогосподарствах, де є особи пенсійного віку. В містах значення показника — 18 %. Це зумовлене загалом вищими пенсіями в містах, а також меншою площею для опалення в будинках. У сільській місцевості часто пенсіонери проживали самотньо в будинку, який будувався

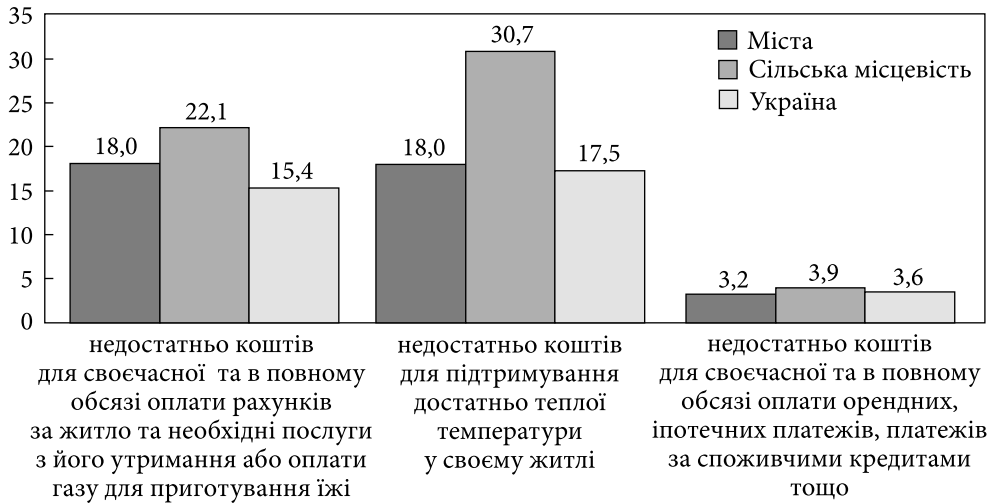

Рис. 6. Частка осіб, котрі проживали в домогосподарствах з особами пенсійного віку, та не мали достатньо коштів для оплати житла, підтримання температури в житлі та оплати оренди й іпотеки, 2021 р., %

Джерело: [16].

з розрахунком на велику родину, і не могли його опалювати навіть із врахуванням субсидії. У багатьох домогосподарствах пенсіонерів зареєстровані працездатні особи, що фактично не проживали, але через факт реєстрації пенсіонер не міг отримати субсидію. У результаті упродовж опалювального сезону 30,7 % домогосподарств з пенсіонерами не мали коштів для підтримання достатньо теплої температури у своєму житлі (на придбання палива, обігрівача тощо). В містах таких родин було 18 %. Різниця в частці населення, що не могло своєчасно та в повному обсязі оплатити орендні, іпотечні платежі, платежі за споживчими кредитами тощо, невелика — всього 0,7 % (у містах 3,2 %, у сільській місцевості — 3,9 %) (рис. 6).

Водночас частка осіб, які проживали разом з пенсіонерами в помешканнях, де житлова площа менше 5 м² на особу, і в містах, і в селах, за даними 2021 р. була невеликою: 1,1 % і 1,6 % відповідно, що свідчить про загалом відсутні відмінності з проживанням у вкрай перенаселеному житлі.

Сільські пенсіонери більше від міських потерпали від неможливості вчасно отримати необхідне лікування. Так, у домогосподарствах з особами пенсійного віку відмінності між типами поселень незначні тільки в можливостях лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі) або життєво необхідної хірургічної операції (крім косметичної) та подальшого пов'язаного з цим лікування в стаціонарі (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі). В даному випадку в містах показник 2021 р. становив 31,9 %, а в сільській місцевості — 32,7 %.

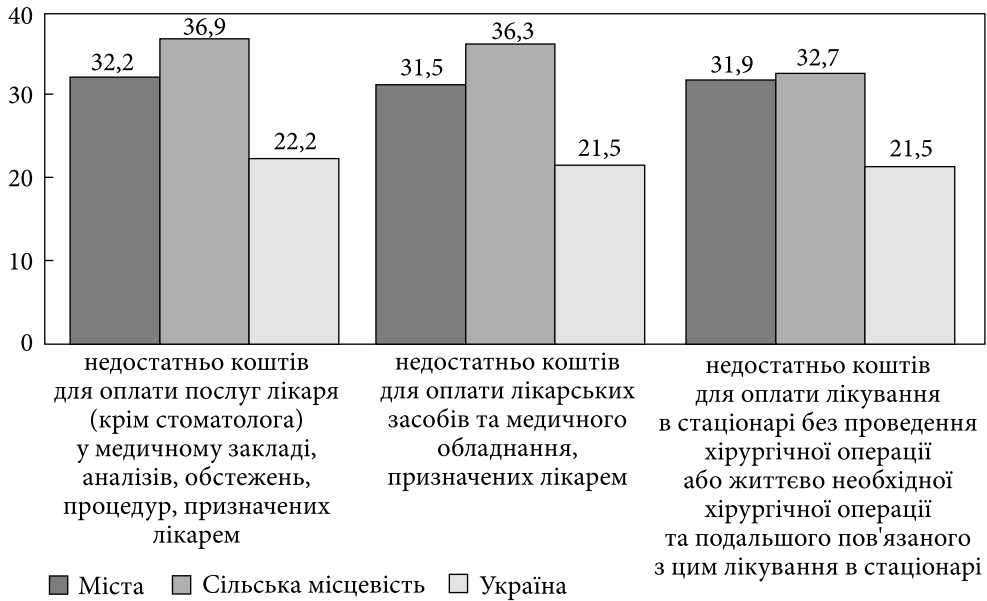

Рис. 7. Частка осіб, котрі проживали в домогосподарствах з особами пенсійного віку, та через нестачу коштів не змогли отримати медичні послуги чи купити ліки, 2021 р., %
Джерело: [16].

Недостатність коштів для оплати необхідних послуг лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі (за відсутністю або складністю отримання таких послуг на безоплатній основі), аналізів, обстежень, процедур, призначених лікарем, відзначали 36,9 % сільських пенсіонерів, у місті — 32,2 %. Схожа ситуація і з можливістю покупки лікарських засобів та медичного обладнання, призначених лікарем: 36,3 % у селах і 31,5 % — у містах (рис. 7).

Варто наголосити, що в довоєнний період сільські пенсіонери проживали в більш комфортному екологічному та соціальному середовищі порівняно з містянами. Так, шум від сусідів чи з вулиці (транспортний рух, підприємство, фабрика тощо) відмічали 8,4 % у містах, а в селах тільки 3 %. Забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми (смог, неприємні запахи, забруднена вода тощо) були характерні також більше для міст: 14,6 % проти 7 % у селах. Злочини, насильство та акти вандалізму в районі траплялися з 17,4 % одиноких пенсіонерів та 6 % членів пенсіонерських домогосподарств.

Поселенський аналіз злочинів показує, що для сільської місцевості більш характерним було вчинення насильства у родині і крадіжки. На жаль, відсутні дані по групах населення, проте теоретично саме пенсіонери через меншу захищеність і потерпають від крадіжок [17].

Вплив війни

Повномасштабна війна з РФ спричинила негативні зміни в усіх аспектах життєдіяльності всього населення загалом і пенсіонерів зокрема. На окупованих територіях пенсіонери страждають від неможливості отримати пенсію, будь-яку допомогу, перебувають під постійним психологічним тиском. У зоні активних бойових дій та у прикордонних областях — постійні обстріли, під які потрапляють і цивільні, котрі відмовились виїжджати звідти. Перш за все, це люди пенсійного віку, що не хочуть залишати свої помешкання, бояться невідомості, не мають фінансових можливостей переїхати в безпечніше місце або з інших причин залишаються на тих територіях.

Відбулось різке падіння доходів, передовсім від зайнятості та підприємницької діяльності. Стрімко зросли ціни на найнеобхідніші продукти та речі, а відтак відбулось падіння купівельної спроможності доходів, пенсій. Відповідно зріс рівень бідності: монетарної і бідності за позбавленнями. За попередніми оцінками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень (ІДСД) ім. М. В. Птухи НАН України, у 2022 р. рівень монетарної бідності (за витратами менше фактичного прожиткового мінімуму) загалом по країні становив 59,2 % проти 39,1 % у 2021 р. По домогосподарствам міських пенсіонерів рівень бідності зріс з 44,8 % до 60,2 %, сільських — з 52,9 % до 71,4 %.

Погіршилась ситуація з харчуванням пенсіонерів у містах і селах. Унаслідок війни можливості забезпечити себе та родину необхідними продуктами залежать від місцевості проживання чи перебування сім'ї: на території, де і проживали, і де не ведуться активні бойові дії; родина є ВПО та перебуває на території, де не ведуться бойові дії; в прифронтовій чи зоні ведення активних бойових дій; на окупованій території. Вже сам територіальний чинник вносить істотні корективи в харчування сімей. На жаль, в умовах війни кількісні та особливо якісні показники харчування українських пенсіонерів погіршились унаслідок низки причин, насамперед через істотне здорожчання продуктів харчування за незначного збільшення пенсій. Також для частини літніх людей, особливо тих, що проживають у зоні та поблизу активних бойових дій, доступність продуктів погіршилась ще й через неможливість доставки. Пенсіонери, які проживають на окупованих територіях, мають проблеми з отриманням пенсійних виплат, бо частина з них не може отримати гроші, оскільки не мають банківських карток, а інші, навіть якщо вони мають картки, не можуть зняти гроші або здійснити платіж за допомогою картки, адже банки не працюють на окупованих територіях.

Військові дії суттєво погіршили ситуацію з житлом. На сьогодні відсутні дані конкретно по кількості домогосподарств пенсіонерів, що втратили житло або їх помешкання непридатні чи частково придатні до про-

живання, але ці значення великі. І якщо молодші люди більш мобільні, мають змогу переїхати, відремонтувати чи відбудувати свої будинки, то пенсіонерські родини часто залишаються жити в фактично непридатних для проживання будинках. Так, за даними з різних джерел, зокрема ДСНС та громадської організації *Ukrainian Legal Advisory Group*, лише за місяць боїв в Україні було втрачено близько 4 тис. житлових будинків, з них 651 — повністю [18]. За даними на початок березня 2023 р., в Україні зруйновано майже 60 млн м² житлової площі [19].

Як показують дослідження, в Україні і до повномасштабної війни лише в Закарпатській області ринок житла знаходився на межі доступності — на купівлю квартири 54 м² було потрібно 5 років, тоді як по решті регіонів ринки характеризувались як «абсолютно недоступні» для населення [20]. Внаслідок масової міграції населення на заході України зросли найбільше ціни на купівлю і на оренду житла що потенційно унеможлиблює покращення житлових умов [21]. У багатьох випадках саме пенсіонери прийняли в себе рідних.

Суттєво погіршився доступ до медичних товарів і послуг: від неможливості придбати необхідні ліки страждало населення фактично по всій території України, навіть у великих містах в аптеках вишикувались довгі черги, а препаратів не доставляли. Нині ситуацію стабілізовано, проте на прифронтових, фронтових та окупованих територіях люди не мають можливості регулярно та в повному обсязі купувати ліки, як через відсутність коштів, так і неможливість їх туди доставляти. Те ж саме стосується медичного устаткування, можливості пройти обстеження за потреби, отримати консультацію лікаря чи лікування в стаціонарі. І пенсіонерів стосується це в першу чергу, оскільки у них низька мобільність, гірші соціальні зв'язки, тому їм важче купити навіть найнеобхідніші ліки. З початку повномасштабного вторгнення в Україну окупанти повністю зруйнували 144 заклади охорони здоров'я, пошкодили 958 (станом на початок грудня 2022 р.). Збитки, завдані медичній інфраструктурі, становлять понад мільярд євро.

В Україні близько 2/3 обсягу ліків забезпечено внутрішнім виробництвом, війна серйозно ускладнила імпорт лікарських засобів [22]. І хоча закупівлі йдуть, усі логістичні ланцюжки змінені, і часу на доставку потрібно набагато більше.

Критична ситуація склалась з онкохворими, пацієнтами, що потребують гемодіалізу, орфанними хворими, ліки для яких закуповує держава. Проблеми їх лікування та підтримання життєвих функцій лежать у кількох площинах. По-перше, такі пацієнти перебувають на обліку за місцем проживання, відповідно фінансування на придбання ліків та проведення процедур виділяється з урахуванням територіального чинника. Внаслідок бойових дій, окупації люди змушені переїздити в інші, більш безпечні регіони, де навантаження на ті ж апарати гемодіалізу і так було великим.

Препарати, придбані для їх лікування, залишилися на складах у зоні бойових дій або (ще гірше) на окупованих територіях. На документальне оформлення зміни лікувального закладу, лікаря необхідно від кількох тижнів до кількох місяців, а це може коштувати не лише здоров'я, а й життя. По-друге, в різних лікарів підходи до лікування хвороб можуть відрізнятися, пацієнти вимушені підлаштовуватись під це та експериментувати з новими методиками та препаратами, що теж не йде їм на користь. По-третє, через війну та санкції, накладені на державу-агресора, а також на фірми, що мали виробництво або якусь його частину в РФ, з українського ринку зникли певні препарати.

Керівники благодійного фонду підтримки дорослих онкопацієнтів *Inspiration Family* зазначають, що західні онкоцентри завантажені на 150 %, тому пацієнти змушені проходити онкотерапію в приватних клініках. До того ж зупинено набори пацієнтів на клінічні дослідження, у багатьох онкоцентрах їх не проводять узагалі, оскільки це міжнародна співпраця і має бути налагоджено безперебійний процес логістики і діагностики. Завжди були проблеми зі знеболенням, а зараз препаратів катастрофічно бракує з огляду на збільшення травм, що потребують знеболення передовсім у військових шпиталях та у лікарнях, де військові проходять лікування.

Для літніх людей доступна медицина є вкрай важливою, адже ризики загострення наявних хвороб або раптового погіршення стану здоров'я у такому віці є значно вищими. За відсутності безоплатних медичних послуг пенсіонери вимушені користуватись платними. Проте і в довоєнний період частка осіб, які проживали в домогосподарствах з пенсіонерами, і не мали можливості здійснювати необхідні витрати за рахунок власних ресурсів, сягала 66,4 % у сільській місцевості та 53,7 % у містах.

Українські негативні зміни відбулись в екологічному та соціальному середовищі проживання. Населення загалом та літні люди зокрема стають жертвами злочинів, насильства та вандалізму, екологічних проблем: від забруднення води та ґрунтів хімічними речовинами та частинами боєприпасів, що не розірвалися під час падіння та можуть загрожувати життю людей упродовж тривалого часу, шуму з вулиці та сирен повітряної тривоги. Важким є морально-психологічний стан, постійне відчуття небезпеки й тривоги за власне життя і за життя своїх рідних та близьких. Оцінити всі аспекти впливу війни буде важко, але вже сьогодні можливо зробити деякі прогнози.

Прогнозна оцінка ситуації з бідністю

Наслідком бойових дій стало суттєве погіршення матеріального становища населення загалом та літніх людей зокрема, — як найменш захищеної його частини. Більшість пенсіонерів опиняться не лише за межею бідності та відторгнення, а фактично і виживання.

За прогнозом фахівців ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, по країні у 2023 р. проти 2021 р. частка населення, вимушеного жити на кошти, менші

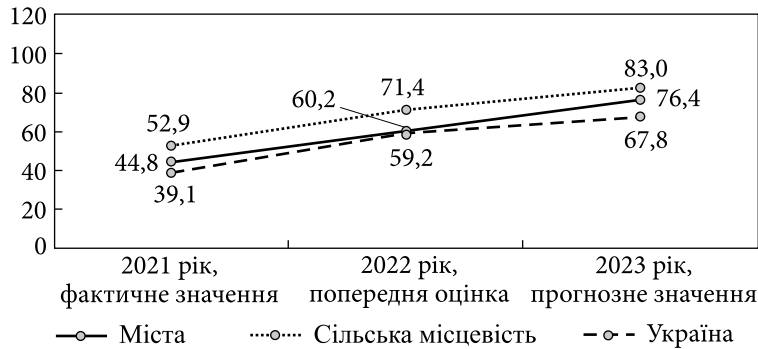

Рис. 8. Рівень бідності по країні та по домогосподарствах з осіб пенсійного віку, за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, %
Джерело: розрахунки за даними мікрофайлу обстеження умов життя домогосподарств.

від фактичного прожиткового мінімуму, зросте в 1,7 раза і становитиме 67,8 %. Автори статті безпосередньо брали участь у розробці прогнозу, зробленого на основі методики короткострокового прогнозу бідності [23] з урахуванням особливостей розвитку військових дій на території України в 2022 р. Особливістю прогнозу є поділ регіонів на 3 групи залежно від інтенсивності поширення військових дій. Показниками, за якими відбувалося моделювання 2022 і 2023 років, були ВВП фактичний (закладений темп змін 1,262), мінімальна заробітна плата (6550 і 6700 грн), середня заробітна плата (14 025 і 18 261 грн), розмір соціальних допомог (темп зростання 1,302), мінімальна пенсія (1986 і 2093 грн), середня пенсія (4623 грн у 2022 р.), індекс цін (очікується 1,266 і 1,280), встановлений прожитковий мінімум (закладений темп змін 1,054) і фактичний прожитковий мінімум (очікується темп змін 1,280). Доходи, відмінні від зарплати та соціальних трансфертів, зміняться в середньому відповідно до темпів ВВП, але з урахуванням групи регіонів.

Враховуючи, що з року в рік рівень бідності серед пенсіонерів, особливо т.зв. старих, істотно перевищує середні показники по країні, до категорії бідних потрапить переважна більшість літніх людей: 76,4 % у містах та 83 % у сільській місцевості (рис. 8).

Якщо разом з пенсіонерами проживають інші особи, то рівень бідності становитиме 74,8 % у містах та 81 % у сільській місцевості, тобто різниця не буде суттєвою. Проте це стосується більшою мірою регіонів, де бойові дії не ведуться. Щодо регіонів по лінії фронту, а також окупованих частин країни, то там ситуація катастрофічна. Значна частина осіб пенсійного віку не отримує пенсії, частина навіть якщо отримує на картку, то не матиме змогу їх зняти чи витратити. Сільські пенсіонери, які звикли більше отримувати пенсії через поштові відділення, в окупованих регіонах залишились узагалі без виплат. Так, наприклад, за результатами червня 2022 р., за пові-

домленням АТ «Укрпошта», доставлено тільки 78,36 % профінансованих сум — 12,0 млрд грн [24], у той же час уповноваженими банками зараховано на рахунки пенсіонерів 100 % профінансованих сум — 39,2 млрд грн. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.22 № 162 «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» [25], визначено, зокрема, механізм виплати та доставки пенсій на період введення воєнного стану, за якими якщо АТ «Укрпошта» не має технічної можливості здійснювати виплату і доставку пенсій на окрему територію України, ПФУ відповідні суми пенсій перераховує на поточні рахунки одержувачів, які відкриваються в банку без отримання від одержувачів заяв про виплату пенсії з відкриттям рахунка в банку, і виплачуються ці пенсії одержувачам після укладення ними договору банківського рахунка з банком [26]. Знову ж таки, чи зможуть пенсіонери одразу скористатися можливістю таким чином отримати кошти — невідомо, особливо коли живуть у віддалених селах. Відповідно й рівень бідності в цих регіонах практично нереально оцінити.

Умови воєнного конфлікту можуть мати серйозні наслідки, коли неможливість отримати своєчасну медичну допомогу може стати причиною не лише погіршення стану здоров'я, а й призвести до втрати життя. Загострення через постійний стрес хронічних хвороб та поява нових на фоні обмеженості доступу до своєчасних медичних послуг неминуче призведе до погіршення стану здоров'я пенсіонерів, зростання показників смертності від основних хвороб і через потрапляння під обстріли.

Висновки. На основі проведеного дослідження доцільно зробити такі висновки:

- Наслідком бойових дій стало суттєве погіршення матеріального становища населення загалом та літніх людей зокрема — як найменш захищеної його частини.
- Згідно з прогнозами фахівців ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, у 2023 р. проти 2021 р. у країні частка населення, яке проживає за кошти, менші за фактичний прожитковий мінімум, збільшиться в 1,7 раза і досягне 67,8 %. З урахуванням того, що рівень бідності серед пенсіонерів, включно зі старшими людьми, з року в рік істотно перевищує середні показники по країні, спрогнозовано, що більшість літніх людей — 76,4 % у містах і 83 % у сільській місцевості, потраплять до категорії бідних (у 2021 р. 26,3 % міських та 29,2 % сільських домогосподарств пенсіонерів належали до категорії бідних за відносним критерієм. У середньому по країні бідними були 23,4 % домогосподарств).
- Монетарна бідність не завжди є основною проблемою сільських пенсіонерів, але вона значно погіршується через депривації немонетарного характеру. Серйозною проблемою в Україні є практично повна відсутність комфортного для літніх людей середовища проживання.

• Українські пенсіонери перебувають у суттєво гіршій ситуації з позбавленнями в харчуванні, ніж населення країни загалом, за цих обставин сільські сім'ї, в яких є особи пенсійного віку, більш обмежені, ніж міські.

• Повномасштабна війна значно погіршила ситуацію з харчуванням, доступом до системи медичних послуг пенсіонерів у містах і селах, критичним моментом є втрата житла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Київ: КНЕУ, 2008. 330 с.
2. Черенько Л. М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 11—21. <https://doi.org/10.15407/dse2015.01.011>
3. Гнибіденко І. Ф. Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення. Київ: РВПС України НАН України, 2003. 54 с.
4. Zikhali P. A multidimensional poverty index for Gauteng province, South Africa: evidence from Quality of Life Survey data. *Social Indicators Research*. 2015. С. 277—303. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1176-2>
5. Social Indicators Research. Income and Beyond: Multidimensional Poverty in Six Latin American Countries. 2013. С. 291—314.
6. Bridgen P., Meyer T. The politics of occupational pension reform in Britain and the Netherlands: The power of market discipline in liberal and corporatist regimes. *West European Politics*. 2009. № 32(3). С. 586—610.
7. Drahokoupil J., Domonkos S. Averting the funding-gap crisis: East European pension reforms since 2008. *Global Social Policy*. 2012. № 12(3). С. 283—299.
8. Ebbinghaus B. The privatization and marketization of pensions in Europe: A double transformation facing the crisis. *European Policy Analysis*. 2015. № 1(1). С. 56—73.
9. Frericks P., Knijn T., Maier R. Pension reforms, working patterns and gender pension gaps in Europe. *Gender, Work and Organization*. 2009. № 16(6). С. 710—730.
10. Goedemé T., Marchal S. Exploring a blind spot in comparative pension reform research: Long-term trends in non-contributory pensions in Europe. *International Journal of Social Welfare*. 2016. № 25(2). С. 161—175.
11. Hinrichs K., Jessoula M. Labour market flexibility and pension reform. Flexible today, secure tomorrow? Basingstoke, England: Palgrave, 2012.
12. Holzmann R. Global pension systems and their reform: Worldwide drivers, trends and challenges. *International Social Security Review*. 2013. № 66(2). Р. 1—29.
13. Кітраль О. За межею бідності: як виживати українським пенсіонерам. *Спільне*. URL: <https://commons.com.ua/uk/za-mezheyu-bidnosti-yak-vizhivati-ukrayinskim-pensioneram/> (дата звернення: 19.04.2023).
14. У разі зatoryжної війни 9 із 10 українців опиняться за межею бідності — ООН. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3484291-u-razi-zataznoi-vijni-9-iz-10-ukrainciv-opinatsa-za-mezheu-bidnosti-oon.html> (дата звернення: 19.04.2023).
15. Полякова С. В. Бідність літніх людей в Україні: основні тенденції та рекомендації до політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. 3 (31). С. 113—123. <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.113>
16. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг в 2021 році. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/sddot_21.zip (дата звернення: 02.09.2022).

17. Бондар П. Як відрізняється злочинність у селі і місті? Аналіз реєстру судових рішень. *Тексти*. URL: https://texty.org.ua/articles/84272/Jak_vidriznajetsja_zlochynnist_u_seli_i_misti-84272/ (дата звернення: 28.07.2022).
18. Громадська організація підрахувала кількість зруйнованих об'єктів цивільної інфраструктури в Україні. *ZN.UA*. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/hromadska-organizatsija-pidrakhuvava-kilkist-zrujnovikh-objektiv-tsilivnoji-infrastrukturi.html> (дата звернення: 03.06.2022).
19. Мапа руйнувань. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 03.03.2023).
20. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання / Л. М. Черенько, С. В. Полякова, В. С. Шишкін та ін. Київ: ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, 2020. 257 с.
21. Оренда житла подорожчала майже у всіх регіонах. На скільки? *Ліга.Бізнес*. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/stoimost-arendy-jilya-v-oblastyah-v-zakarpatskoj-225-v-odesskoj--21-infografika> (дата звернення: 25.07.2022).
22. Чайка О. Аптечне питання. Чи загрожує Україні дефіцит ліків під час війни. *Фокус*. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/513168-deficit-lekarstv-vo-vremya-voyny> (дата звернення: 27.07.2022).
23. Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення / ред. Е. Лібанова. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2019. 270 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/monografia__2019.pdf (дата звернення: 14.09.2022).
24. Офіційна сторінка Пенсійного фонду України на facebook. URL: <https://www.facebook.com/pfu.gov.ua> (дата звернення: 21.07.2022).
25. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова КМУ від 26.02.2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-p#Text> (дата звернення: 21.07.2022).
26. Офіційний веб-сайт Закарпатської обласної військової адміністрації. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/pensijne-zabezpechennya-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 21.07.2022).

REFERENCES

1. Libanova, E. M. (2008). Poverty of the Ukrainian population: methodology, techniques and practice of analysis. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Cherenko, L. (2015). New forms of poverty in Ukraine: basic manifestations and evaluation. *Demography and social economy*, 1, 11—21. <https://doi.org/10.15407/dse.2015.01.011> [in Ukrainian].
3. Hnybidenko, I. F. (2003). Rural social infrastructure: aspects of population development and employment. Kyiv: Council for the Study of Productive Forces of Ukraine, NAS of Ukraine [in Ukrainian].
4. Zikhali, P., Mushongera, D., & Ngwenya, P. (2017). A multidimensional poverty index for Gauteng province, South Africa: evidence from Quality of Life Survey data. *Social Indicators Research*, 130, 277—303. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1176-2>
5. Lugo, A. M., Battiston, D., & Cruces, G. et al. (2013). Income and Beyond: Multidimensional Poverty in Six Latin American Countries. *Social Indicators Research*, 112, 291—314.
6. Bridgen, P., & Meyer, T. (2009). The politics of occupational pension reform in Britain and the Netherlands: The power of market discipline in liberal and corporatist regimes. *West European Politics*, 32(3), 586—610.
7. Drahokoupil, J., & Domonkos, S. (2012). Averting the funding-gap crisis: East European pension reforms since 2008. *Global Social Policy*, 12(3), 283—299.

8. Ebbinghaus, B. (2015). The privatization and marketization of pensions in Europe: A double transformation facing the crisis. *European Policy Analysis*, 1(1), 56—73.
9. Frericks, P., Knijn, T., & Maier, R. (2009). Pension reforms, working patterns and gender pension gaps in Europe. *Gender, Work and Organization*, 16(6), 710—730.
10. Goedemé, T., & Marchal, S. (2016). Exploring a blind spot in comparative pension reform research: Long-term trends in non-contributory pensions in Europe. *International Journal of Social Welfare*, 25(2), 161—175.
11. Hinrichs, K. & Jessoula, M. (Eds) (2012). Labour market flexibility and pension reform. Flexible today, secure tomorrow? Basingstoke, England: Palgrave.
12. Holzmann, R. (2013). Global pension systems and their reform: Worldwide drivers, trends and challenges. *International Social Security Review*, 66(2), 1—29.
13. Kitral, O. (2022). Below the poverty line: is it possible for Ukrainian pensioners to survive. *Commons*. <https://commons.com.ua/uk/za-mezheyu-bidnosti-yak-vizhivati-ukrayinskim-pensioneram/> [in Ukrainian].
14. In the event of a protracted war, 9 out of 10 Ukrainians will be below the poverty line — UN. (2022, May 16). *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3484291-u-razi-zataznoi-vijni-9-iz-10-ukrainciv-opinatsa-za-mezeu-bidnosti-oon.html> [in Ukrainian].
15. Poliakova, S. V. (2017). Poverty of Elderly People in Ukraine: Basic Tendencies and Policy Recommendations. *Demography and social economy*, 3(31), 113—123. <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.113> [in Ukrainian].
16. Self-assessment by households of particular goods and services availability in 2021 (2022). The State Statistics Service of Ukraine. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/sddotp_21.zip [in Ukrainian].
17. Bondar, P. (2018). How different is crime in the country and the city? Analysis of the Register of Judgments. *Texts*. https://texty.org.ua/articles/84272/jak_vidriznajetsa_zlochynnist_u_seli_i_misti-84272/ [in Ukrainian].
18. NGO has calculated the number of destroyed civil infrastructure objects in Ukraine (2022). *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/hromadska-orhanizatsija-pidrakhuvalkillist-zrujnovikh-objektiv-tsvilnoji-infrastrukturi.html> [in Ukrainian].
19. Destruction map (2022). <https://recovery.gov.ua> [in Ukrainian].
20. Cherenko, L., Shyshkin, V., Poliakova, S., Kohatko, Y. et al. (2020). Housing conditions of the population: factors, current state and regulation policy. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
21. Housing rental has risen in almost all regions. How much? (2022). *League.Business*. <https://biz.liga.net/en/all/all/all/all/novosti/stoimost-arendy-jilya-v-oblastyah-v-zakarpatskoy-225-v-v-Odecoy-21-infografika> [in Ukrainian].
22. Chaika, O. (2022). Pharmacy issue. Is Ukraine at risk of drug shortages during the war. *Focus*. <https://focus.ua/uk/ukraine/513168-deficit-lekarstv-vo-vremya-voyny> [in Ukrainian].
23. Libanova, E. (Ed.) (2019). Human development in Ukraine. Assessment and forecast of living standards. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. https://idss.org.ua/arhiv/monografia__2019.pdf [in Ukrainian].
24. Official Facebook Page of the Pension Fund of Ukraine (2022). <https://www.facebook.com/pfu.gov.ua> [in Ukrainian].
25. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the peculiarities of payment and delivery of pensions, monetary benefits for the period of imposition of martial law, № 162 of 26.02.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-п#Text> [in Ukrainian].
26. Official Website of the Transcarpathian Regional Military Administration (2022). <https://carpathia.gov.ua/news/pensijne-zabezpechennya-v-umovah-voyennogo-stanu> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.03.2023

Svitlana Poliakova, PhD (Economics), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: polyakova_@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4630-642X

Yurii Kohatko, PhD (Geography), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: kogatko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3392-9783

POVERTY OF THE UKRAINIAN PENSIONERS:
PRE-WAR SITUATION AND INFLUENCE OF THE WAR

The purpose of the article is to determine the level of poverty among Ukrainian pensioners, assess deprivations, including those in different types of settlements, and forecast the impact of full-scale military actions on the increase in monetary poverty. Studying poverty among pensioners during wartime is very important, as retirement age is a time in life when a person can no longer ensure a stable income, except for their pension, and requires access to health-care and various social services. Military actions in some parts of Ukraine make normal existence impossible and critically exacerbate the problem of poverty, while in other areas, they significantly increase the poverty level due to a general decline in the standard of living. Various methods are used to study poverty among pensioners in Ukraine, both specialized and general scientific methods. The monographic method, bibliometrics, and content analysis are used for preliminary study of the problem. The computational method, forecasting, and modeling are used to forecast the impact of full-scale military actions on the growth of monetary poverty. The scale of pre-war poverty levels among Ukrainian pensioners, including self-assessment, has been assessed. In 2021, 26.3 % of urban and 29.2 % of rural pensioner households were classified as poor according to the relative criterion. On average, 23.4 % of households across the country were classified as poor. The level of poverty has been determined based on deprivations. The poverty level based on deprivation indicators in different types of settlements (share of households experiencing 4 or more deprivations) in 2020 was 2.6 times higher in rural areas compared to the corresponding indicator in cities. Deprivations among Ukrainian pensioners have been assessed in terms of types of settlements. Forecasts for poverty among Ukrainian pensioners have been provided based on the absolute criterion of expenses below the actual subsistence minimum. According to the forecasts of experts from the Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, in 2023, the share of the population living on less than the actual subsistence minimum will increase by 1.7 times throughout the country, compared to 2021, and reach 67.8 %. Taking into account the fact that the poverty level among pensioners, especially older people, significantly exceeds the average indicators for the country from year to year, the majority of elderly people — 76.4 % in cities and 83 % in rural areas — will fall into the category of poor.

Keywords: pension age, poverty by relative criterion, deprivation of Ukrainian pensioners, poverty by absolute criterion of costs below the actual subsistence minimum, the impact of war on poverty.